

Faktura i kolorystyka architektury dwudziestolecia międzywojennego we Lwowie

Texture and colour schemes in the architecture of the 20-year interwar period in Lviv

Małgorzata Korpała

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nysie, Instytut Architektury i Urbanistyki
University of Applied Sciences in Nysa, Institute of Architecture and Urban Planning

Wprowadzenie

W ostatnich latach wzrasta zainteresowanie wystrójem elewacji obiektów architektonicznych z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Towarzyszą temu prace badawcze, prowadzone zarówno w Polsce¹, jak i w innych krajach europejskich, związane w większości z koniecznością podejmowania działań konserwatorskich i remontowych w tych obiektach. W Polsce zagadnienia te są analizowane od lat 90. XX wieku. W konsekwencji wzrasta też liczba publikacji poświęconych charakterystycznym dla modernistycznej architektury wyprawom z tynków szlachetnych, a także okładzinom kamiennym i ceramicznym, szkleniu, mozaikom czy sgraffitom².

Badania nad lwowską architekturą okresu dwudziestolecia międzywojennego były i są nadal prowadzone zarówno przez badaczy polskich (Roma Cielątkowska, Jakub Lewicki)³, jak i ukraińskich (Taras Lipka, Bohdan Czerkies, Julia Bogdanowa, Lilja Onyshchenko, Linda Svitlana)⁴. Jednakże zagadnienia

dotyczące estetyki oraz rozwiązań kolorystycznych i fakturalnych elewacji były w nich traktowane mar-

na tle kierunków twórczych w architekturze i urbanistyce w latach 1945-1995, T. IV, Kraków, 1995, s. 233-241; Eadem, *Architektura Lwowa okresu międzywojennego (1918-1939)*, „Lithuania”, 1996, nr 1-2, (18-19), s. 59-75; Czerkies Bohdan, *Metropolitalne marzenia – rozwój urbanistyczny Lwowa w okresie międzywojennym* [w:] *Lwów – miasto, architektura, modernizm...*, s. 23-57; Bogdanowa Julia, *Osiedla, kamienice i mieszkania nowoczesnego Lwowa* [w:] *Ibidem*, s. 133-169; Bogdanowa Julia, Svitlana Linda, *Lwów sakralny* [w:] *Ibidem*, s. 217-249; Onyshchenko Lilja, *Los architektury modernizmu: wykorzystanie, konserwacja, renowacja*, [w:] *Ibidem*, s. 405-436.

1. Lwów, ul. Sykstuska 57, proj. Salomon Keil i Henryk Sandig, 1937-1938. Przykładowy projekt elewacji budynku wielorodzinnego (fot. J. Lewicki)

1. Lviv, tenement house at 57 Sykstuska St., design. Salomon Keil and Henryk Sandig, 1937-1938. Exemplary project of elevation of multi-family building (photo J. Lewicki)

1. Niniejszy tekst jest rezultatem badań prowadzonych podczas projektu nr 11H12043281 „Między Centrum a prowincją. Opracowanie dzieł lwowskiej szkoły architektonicznej”, realizowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

2. Lewicki Jakub, *Kolorystyka architektury modernistycznej w Polsce* [w:] *Kolorystyka zabytkowych elewacji od średniowiecza do współczesności. Historia i konserwacja*, red. Karol Guttmejer, Warszawa 2010, s. 213-225; Korpała Małgorzata, *Kolorystyka modernistycznej willi w Trzebieczu – propozycja rekonstrukcji*, „Lubuskie Materiały Konserwatorskie”, T. 10, Zielona Góra 2013, s. 101-107; Korpała M., *Odtwarzanie kolorystyki zabytkowej architektury okresu historyzmu i modernizmu – przegląd metod i rozwiązań*, konferencja „Kolor w architekturze historycznej. Cykl I: Wiek XIX i XX”, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, 18-19.09.2014, Bydgoszcz 2014; M. Korpała, *Tynki szlachetne w architekturze pocz. XX wieku – problematyka konserwatorska*, „Przegląd Budowlany”, 2017, nr 11, s. 56-61; Eadem, *Technologia szlachetnych wypraw tynkarskich w architekturze I połowy XX wieku*, „Przegląd Budowlany”, R. 89, 2018, nr 6, s. 46-56.

3. Cielątkowska Romana, *Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej*, Zblewo 1998. Seria: Okolice kultury, Z. 8; Lewicki J., *Architektura mieszkaniowa 20-lecia międzywojennego Lwowskiej Szkoły Architektonicznej* [w:] *Od kamienicy do apartamentowca. Wielorodzinne, miejskie budownictwo mieszkalne. Architektura miast II*, red. D. Bręczewska-Kulesza, A. Wysocka, Bydgoszcz 2009, s. 91-104; Eadem, *Architektura mieszkaniowa* [w:] *Lwów - miasto, architektura, modernizm*, red. Bohdan Czerkies i Andrzej Szczerski, Wrocław 2016, s. 89-131; Eadem, *Regeneracja. Lwowskie środowisko architektoniczne – charakterystyka działalności w okresie międzywojennym* [w:] *Ibidem*, s. 59-87.

4. Łypka Taras, *Funkcjonalistyczny nurt w architekturze Lwowa dwudziestolecia międzywojennego (1918-1939)* [w:] *Prace polskich architektów*

2. Lwów, kamienica ul. Hauke Bossaka 24 (ob. Tiutionników), proj. Daniel Kalmus, 1936-1938. (fot. J. Lewicki)

2. Lviv, tenement house at 24 Hauke Bossaka St. (now Tiutionników St.), design. Daniel Kalmus, 1936-1938. (photo J. Lewicki)

ginalnie⁵. Dlatego też wspomniana problematyka jest wciąż niedostatecznie rozpoznana, a jednocześnie to właśnie wystrój zewnętrzny budynków bywa najbardziej zagrożony podczas prowadzonych remontów i modernizacji.

Kolorystyka fasad modernistycznych opierała się na naukowych teoriach oddziaływania barw na człowieka. Rozwiązania kolorystyczne i fakturalne w założeniu miały łączyć względy estetyczne, praktyczne (ekonomiczne) oraz społeczne. Bryła, konstrukcja i kolor służyły do kreowania emocjonalnego efektu, uzyskanego jako świadoma gra barw, światła i cienia stąd też kwestie ich doboru stawały się nie mniej ważne niż układ funkcjonalny obiektu.

W Europie Zachodniej w okresie międzywojennym można wyróżnić dwa konkurujące ze sobą nurty: tzw. „białej architektury” i „kolorowego miasta” (*farbige Stadt*)⁶. Architekci (m. in. Bruno Taut i projektanci szkoły Bauhaus⁷) propagowali świadome stosowanie koloru. Publikując informacje o nowo powstających realizacjach w czasopismach branżowych jak (np. „Die farbige Stadt”), a także proponując gotowe wzorniki przydatne do komponowania zestawień barwnych. Dzięki niemieckim i austriackim pismom architektonicznym europejskie wzorce międzyworo-

wego modernizmu były we Lwowie znane⁸, niemniej w lwowskiej architekturze nie udało się jednoznacznie wyróżnić podobnych nurtów, a rozwiązania barwne elewacji były znacznie skromniejsze. Można zatem stwierdzić, że na estetykę elewacji lwowskiego modernizmu w większym stopniu miały wpływ uwarunkowania lokalne niż ówczesne teorie architektoniczne.

Architektura Lwowa w okresie międzywojennym – charakterystyka ogólna

Druga połowa lat dwudziestych to okres intensywnej rozbudowy Lwowa, której sprzyjała gospodarcza koniunktura. Po I wojnie następowało odradzanie się miasta, czego konsekwencją była konieczność szybkiej rozbudowy całej infrastruktury miejskiej. Głód mieszkaniowy wymuszał wznoszenie dużej liczby tanich mieszkań, o odpowiednim standardzie. Nowe inwestycje wpisywały się w ogólne tendencje do unowocześnień wizerunku miasta, które stanowiło jeden z ważnych ośrodków odradzającej się Rzeczypospolitej. Rynek stymulowały różne systemy kredytowania. Inwestorzy mieli jednak ograniczone fundusze, co wymuszało sięganie do oszczędnych rozwiązań materiałowych i rezygnację lub znaczne ograniczenie elementów dekoracyjnych. Ograniczenia te przyczyniły się do tworzenia nowych wzorców estetycznych. Nieliczne elementy ozdobne na dużych płaszczyznach ścian okazały się w zupełności wystarczające aby podkreślić kubiczne bryły i zaakcentować wybrane partie budynku - najczęściej cokół oraz strefę wejścia. Dodatkowo podkreślano poziomy balkonów, a także pła-

5. Cielątkowska R., Onyszczenko-Szwec L., *Detal architektury mieszkaniowej Lwowa XIX i XX wieku*, Gdańsk 2006, wyd. II Gdańsk 2008; Korpała M., *Kolorystyka architektury modernistycznej i funkcjonalistycznej okresu 20-lecia międzywojennego we Lwowie*, [w:] *Architektura polska – między Wschodem a Zachodem*, „Studia z architektury nowoczesnej”, T. 6, red. Joanna Kucharzewska, Warszawa-Toruń 2018, s. 109-130.

6. Miśkowiec Jolanta, *Między białą architekturą a walką o kolor. Kolorystyka elewacji modernistycznych budynków mieszkaniowych okresu Republiki Weimarskiej oraz jej problematyka konserwatorska*, praca doktorska napisana pod kier. prof. dr hab. Jakuba Lewickiego, Berlin - Wrocław 2013, mpis. Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej.

7. Taut Bruno, *Aufruf zum farbigen bauen*, „Bauwelt” 1919.

8. Lewicki J., *Architektura mieszkaniowa [w:] Lwów - miasto, architektura...* op. cit., s. 118

3. Lwów, opracowanie wejść do budynków: 3a. ul. Jakuba Strzemię 10 (ob. Mendelejewa) proj. Henryk Sandig, 1937-1938; 3b. ul. Hauke Bossaka 26 (ob. Tiutionników), proj. Daniel Kalmus, 1936-1938 (fot. M. Korpała)

3. Lviv, entrances to buildings: 3a. 10 Jakuba Strzemię St. (now Mendelejewa St.) design. Henryk Sandig, 1937-1938; 3b. 26 Hauke Bossaka St. (now Tiutionników St.), design. Daniel Kalmus, 1936-1938 (photo M. Korpała)

skie opaski wydzielające pola międzykondygnacyjne lub podkreślające okna. Takie rozwiązania stanowiły zerwanie z dotychczasową tradycją zdobienia architektury i szły na przekór dotychczasowym eklektycznym i mieszczańskim gustom. Nie przyjmowały jednak przy tym modernistycznej praktyki dekoracyjnej powszechnej w krajach takich jak Niemcy i Holandia

Regres intensywności ruchu budowlanego nastąpił na początku lat 30. XX wieku w związku z ogólnościowym kryzysem ekonomicznym. Jego konsekwencją było znaczne wydłużenie cyklu inwestycyjnego wznoszonych obiektów, a jednocześnie konieczność szukania oszczędności umożliwiających wykończenie elewacji i wnętrz. Poza czynnikami ekonomicznymi architektów niejednokrotnie ograniczały szczegółowe wytyczne dla zabudowy poszczególnych fragmentów miasta, przestarzałe ustawy, a także przyzwyczajenia społeczeństwa, które preferowało styl tradycyjny.⁹

Wyraźna poprawa koniunktury miała miejsce dopiero od 1934 roku, kiedy to rozpoczęto wznoszenie wielu nowych budynków, zarówno o funkcji mieszkalnej wielo- i jednorodzinnej, jak i użyteczności publicznej¹⁰. Ich stylistyka miała już charakter wyłącznie modernistyczny.

Zachowana we lwowskich archiwach dokumentacja projektowa, przedstawiana w latach trzydziestych do uzyskania wymaganych pozwoleń budowlanych pozwala stwierdzić, że sposób wykończenia elewacji był rozrysowany tylko bardzo ogólnie. Rozwiązanie kolorystyki, czy też wykończenia określonymi materiałami zaznaczano zazwyczaj szkicowo, wskazując jedynie miejsce dla elementów o charakterze dekoracyjnym (il. 1) poprzez szrafowanie lub barwno lawowanie. Wiele projektów elewacji to rysunki monochromatyczne, a nawet schematyczne. Można przypuszczać, że architekt projektował ich ogólną koncepcję, a szczegółowe decyzje o sposobie wykończenia, fakturowania i o doborze kolorystyki fasad były podejmowane w trakcie realizacji budowy.

9. Ibidem, s. 90 i 101.

10. Ibidem, s. 89-131; Onyshchenko L., *Los architektury modernizmu: wykorzystanie, konserwacja, renowacja*, [w:] *Lwów: miasto architektura modernizm*, red. B. Cherkas i A. Szczerski, Wrocław 2016, s. 407.

Rozwiązania wystroju elewacji lwowskich budynków modernistycznych

Redukcja form i rezygnacja z elementów dekoracyjnych jak np. z rzeźbionego detalu w architekturze modernistycznej sprawiała, że efekt plastycznego oddziaływania opierał się przede wszystkim na wykorzystaniu materiałów budowlanych o zróżnicowanej kolorystyce i fakturze. Nadanie barwy elewacji oznaczało więc nie tylko pomalowanie jej farbami, ale także zastosowaniu barwnych tynków szlachetnych oraz zestawienia tynków z takimi materiałami jak cegła, szkło oraz metal¹¹.

O sposobach opracowania wystroju elewacji często decydowały względy ekonomiczne, gdyż to koszty w największym stopniu determinowały dobór materiałów i technologii. Szacuje się, że w okresie międzywojennym koszt tynków elewacyjnych domu o 4-5 kondygnacjach wynosił ok. 30% kosztów całej budowy¹². Koszt okładziny kamiennej był co najmniej 10-krotnie wyższy niż położenie tynku szlachetnego, które z kolei wymagało większego wkładu pracy¹³. Położenie nawet zwykłych tynków wapienno-cementowych miało znaczenie nie tylko estetyczne. Zauważano, że tynkowanie elewacji przy stosunkowo niewielkich kosztach podnosi wartość budynku, z jednoczesnym obniżeniem kosztów jego eksploatacji (podniesienie termoizolacyjności ścian i zmniejszenie kosztów ogrzewania), a także obniża koszty bieżącej pielęgnacji fasady, gdyż wyprawy z tynków szlachetnych można było myć¹⁴.

11. Hirsch Robert, *Tynki elewacyjne w architekturze modernistycznej Gdyni i ich konserwacja* [w:] *Architektura XX wieku do lat sześćdziesiątych i jej ochrona w Gdyni i w Europie*, red. M. J. Sołtysik i R. Hirsch, Gdynia 2014, s. 199-208; Korpała M., *Tynki szlachetne w architekturze pocz. XX wieku - problematyka konserwatorska*, „Przegląd Budowlany”, 2017, nr 11, s. 56-61; Korpała M., *Technologia szlachetnych wypraw tynkarskich w architekturze 1 połowy XX wieku*, „Przegląd Budowlany”, R. 89, 2018, nr 6, s. 46-56.

12. Przystępski Władysław, *Tynki w budownictwie*, Państwowe Wydawnictwa Techniczne, Warszawa 1953, s. 7 powołuje się na I. Luft, *Kalendarz Budowlany*, Warszawa 1938.

13. Piasecki W., Poniatowski S., *Tynki szlachetne. Projektowanie i wykonanie*, Budownictwo i Architektura, Prace Instytutu Techniki Budowlanej nr 221, seria I Materiały budowlane i ich zastosowanie, Warszawa 1955, s. 3.

14. Bobieński Mściław, *Szlachetne wyprawy fasadowe*, Przegląd Budowlany, Warszawa, 1931, nr 3, s. 103-108.

4. Lwów, zespół zabudowy Spółdzielni Własna Strzecha, ul. Nad Jarem 7, (ob. ul. Energetyczna), 1925-1931. Ceglana dekoracja wejścia do budynku (fot. J. Lewicki)

4. Lviv, building complex of the "Własna Strzecha" Cooperative, 7 Nad Jarem St. (now Energetyczna St.), 1925-1931. Brick decoration of entrances to buildings (photo J. Lewicki)

Od początku XX wieku we Lwowie powszechnie stosowano tynki wapienno-cementowe. W tym czasie wprowadzano także nowe technologie, czyli tynki krzemianowe znane jako tynki Keima, w których spoiwem było szkło wodne sodowo-potasowe¹⁵. Brak bliższych danych w jakim stopniu nowe wyprawy upowszechniły się w budownictwie. Tynki Keima były znacznie bardziej wytrzymałe, ale znacznie droższe niż tradycyjne tynki. W okresie międzywojennym często stosowano tynki uszlachetniane dodatkiem materiałów kamiennych (mączki, żwirki), które nadawały wyprawie specyficzny kolor oraz teksturę¹⁶.

15. Tynki krzemianowe znane były do lat 80. XIX, ale rozpowszechniły się dopiero na początku XX wieku. Ich zastosowanie dokładnie opisywano w popularnych i cyklicznie wznawianych *Kalendarzach Przeglądu Budowlanego* wydawanych od lat 30 XX wieku.

16. Lewicki J., *Kolorystyka architektury modernistycznej...*, op. cit., s. 213-224; I. Płuska, *Zabytkowe tynki – aspekt techniczny i estetyczny* [w:] *Kolorystyka zabytkowych elewacji od średniowiecza do współczesności. Historia i konserwacja*, red. Karol Guttmejer, Warszawa 2010, s. 301-315; Hirsch R., *Tynki elewacyjne w architekturze modernistycznej Gdyni...*, s. 199-208; Korpała M., *Technologia szlachetnych wypraw...*, s. 46-56.

5. Lwów, fragment elewacji kamienicy przy ul. Św. Jacka 32 (ob. Archipenki), proj. Tadeusz Wróbel, 1929-1931. Sgrafittowa dekoracja wokół okien. (fot. M. Korpała)

5. Lviv, fragment of elevation of tenement house at 32 Św. Jacka St. (now Archipenki), design. Tadeusz Wróbel, 1929-1931. Sgraffito decoration around windows (photo M. Korpała)

W architekturze modernistycznej Lwowa stosowano trzy typy wystroju zewnętrznego: (1) elewacje tynkowane na gładko i pomalowane na jasny kolor zbliżony do bieli (takie rozwiązania stosowano najczęściej w latach 30. XX wieku); (2) elewacje tynkowane niemalowane, lub tynkowane zabarwione w masie, które to rozwiązanie pozwalało oszczędzić czas poświęcany na nanoszenie warstwy farby, ale jednocześnie wymagało znacznie większej precyzji w opracowaniu tynków; oraz (3) zestawienie różnych materiałów budowlanych o określonej barwie i fakturze – szkła, ceramiki, klinkieru, kamienia – w połączeniu z wyprawami tynkarskimi gładkimi lub fakturowanymi.

Wystrój modernistycznych budynków był prosty, niemal pozbawiony elementów dekoracyjnych, a jedynym wyróżnieniem był inny kolor wyprawy w strefie parteru lub cokołu (na przykład w kamienicach przy ulicy Żyżyńskiej, tj. obecnej ul. W. Kubijowicza oraz w domach zespołu mieszkaniowego przy ul. Na Bajkach 24/28a, a obecnej ul. Kijowskiej). Zazwyczaj jednak gładkie tynki podzielone są na prostokątne płytki by w ten sposób nadać elewacji charakter okładziny z płyty kamiennych, tak jak przykładowo w kamienicy przy ul. Hauke Bosaka 24, obecnej ul. Tiu-tiunkow (il. 2). Gładkie tynki umożliwiały podkreślenie bryły ukształtowanej przez nieznaczne wysunięcia lub cofnięcia lica ściany. W ten sposób wyróżniano pionowe klatki schodowej, strefę balkonów lub poziome pasy kondygnacji. Akcentując wybrane fragmenty nadawano całej elewacji określony rytm. Z tego powodu zacierane na gładko tynki okazywały się uniwersalne i stosowano je najczęściej (w ok. 70% przypadków).¹⁷ Dodatkowo gładkie tynki mogły być łączone z tynkami fakturowanymi, stanowiącymi subtelne dekoracyjne akcenty w postaci opasek wokół okien klatki schodowej lub wejścia.

Przykładem zastosowania nietypowych form dekoracji łączących ekspresyjną bryłę budynku z dekoracją elewacji jest Dom Emigranta, wzniesiony w latach 1929-1930 na narożniku ul. 29 listopada 12 (ob. J. Konowalca) i Wiśniowieckich 4 (ob. Rusowych), według projektu Henryka Zaremby. Lico elewacji zostało podzielone poziomymi pasami wydzielającymi poszczególne kondygnacje. Jednakże gładkie tynki pozwalają doskonale uczytelnić uskoki lica w strefie balkonów, podkreślające pionowe podziały kompozycji elewacji.

Poprzez niewielkie uskoki płaszczyzn ściany często uzyskiwano asymetrię kompozycji elewacji. Wprowadzono przy tym tylko takie elementy dekoracji płaszczyzn ścian, które nie niweczyły efektu zwartej kubicznej bryły. Krawędzie uskoków zazwyczaj były podkreślone pasem tynku rapowanego imitującego krawędź kamiennej płytki. Takie opaski wykonywano także na krawędziach płyt balkonowych, gzymsach podokiennych (np. kamienice przy ul. Kadeckiej 1-5 i inne, ob. Bohaterów Majdanu), czy też na opaskach wokół bulajów.

17. Piasecki Witold, Poniatowski Stanisław, *Tynki szlachetne. Projektowanie i wykonanie*, „Budownictwo i Architektura”, Prace Instytutu Techniki Budowlanej nr 221, seria I Materiały budowlane i ich zastosowanie, Warszawa 1955, s. 3.

Najwięcej uwagi przykładano do estetyki strefy wejściowej, gdyż była ona manifestacją standardu całego budynku. Opaski starannie opracowanych części wejściowych budynku nierzadko przypominały obramienia portalu. Wykonywano je najczęściej jako wyprawę z tynku barwionego w masie, który miał imitować nowoczesne obramienie kamienne. Opaski wokół drzwi dzielono na pola imitujące bonie. Nad wejściem umieszczano prostą płytę pełniącą funkcję zadaszenia (ul. Jakuba Strzemię 10, ob. ulica Mendelejewa (il. 3a). Często były to kompozycje asymetryczne, jak przy ul. B. ul. Hauke Bossaka 26, ob. Tiutionników (il. 3b), lub z daszkiem wspartym na filarze obłożonym barwioną wyprawą, jak przy ul. Jakuba Strzemię 8 (obecnie ul. Mendelejewa 8). Inny popularny wystrój strefy wejściowej stanowiły okładziny z cegły, zastosowane przykładowo na osiedlu Własna Strzecha na ul. Nad Jarem 7 (obecnie ul. Enetgertycznej, il. 4), lub klinkieru - tak jak w kamienicy przy ul. Pełczyńskiej 55 (ob. Witowskiego) pokrywającym niekiedy także cokoły budynków. Dodatkowo w nadświetlach lub w ścianie obok drzwi wejściowych umieszczano luksfery nadające całości nowoczesny wygląd. Natomiast prawdziwe okładziny kamienne stosowano sporadycznie i tylko w najbardziej ekskluzywnych gmachach, jakim była przykładowo kamienica Sprechera przy ul. Akademickiej 7.

Drugim prócz wejścia miejscem, gdzie umieszczano elementy dekoracyjne były przestrzenie międzyokienne. Najczęściej podkreślano je barwionym gładkim tynkiem lub tynkiem fakturowanym. Dzięki temu powierzchnia ściany oświetlona słońcem stawała się zróżnicowana i interesująca. Jeśli stosowano tynki barwione, to nadawano im pastelową kolorystykę, natomiast tynki fakturowane potęgowały światłocień elewacji. Było to bardzo tanie rozwiązanie, dające bardzo dobry efekt plastyczny. Mimo że teoretycznie istniały różne sposoby fakturowania powierzchni, to w budynkach modernistycznych zwykle ograniczają się one do rowkowania, co widzimy w przypadku kamienicy przy ul. Lisa Kuli 16 (ob. Kasteliwka).

Zacznie rzadziej jako element ozdobny stosowano sgraffita, które umieszczano albo w pasie międzyokiennym (jak w kamienicy przy ul. św. Jacka ob. Archipenki 32, proj. Tadeusz Wróbel, il. 5), lub w polach podokiennych (ul. Żyżyńska 3, ob. Kubijowicza 3). Przykładem takich rozwiązań jest sgraffitowa dekoracja elewacji kamienicy przy ul. Tarnowskiego 32 (ob. Tarnawskiego, il. 6). Pionowy pas sgraffita o motywach geometrycznych autorstwa K. Piotrowicza to jedyna ozdoba dużej płaszczyzny gładkiej ściany. Warto zauważyć, że te subtelne dekoracje zostały zrównoważone przez masywne cokoły z okładzinami ułożonymi z wysuniętych co drugi rząd poziomych pasów cegieł. Podobne rozwiązanie widzimy również w Domu Lekarskim przy ulicy Konopnickiej 3.

Oprócz wystroju elewacji zwykle zajmowano się bardzo starannie rozplanowaniem najbliższego otoczenia budynku. Do dziś zachowały się słupki ogrodzeniowe i murki wokół przedogródków przed wieloma budynkami, pokryte takimi samymi wyprawami jak elewacje. Przykładem tego jest zespół domów przy ul. Sykstuskiej 49-55, ob. Doroszenki (il. 7).

6. Lwów, kamienica ul. Tarnowskiego 32 (ob. Tarnawskiego), proj. Tadeusz Wróbel, 1929-1931. Sgraffitowy pas dekoracyjny na elewacji (fot. M. Korpała)

6. Lviv, elevation of the tenement house at 32 Tarnowskiego St. (now Tarnawskiego), design. Tadeusz Wróbel, 1929-1931. Sgraffito decoration around windows (photo M. Korpała)

7. Lwów, kamienice przy Sykstuskiej 49-55, ob. Doroszenki, proj. Salomon Keil i Henryk Sandig, 1937-1938. Widok przedogródków z zachowanymi modernistycznymi murkami i poręczami (fot. M. Korpała)

7. Lviv, tenement houses at 49-55 Sykstuska St., now Doroszenki St., design. Salomon Keil and Henryk Sandig, 1937-1938. View of the front garden with preserved modernist walls and banisters (photo M. Korpała)

8. Lwów, Kamienica Sprechera, ul. Akademicka 7 (ob. Szewczenki), proj. Ferdynand Kassler, 1928-1930 (fot. J. Lewicki)

8. Lviv, Sprecher tenement house, 7 Akademicka St. (now Szewczenki), design. Ferdynand Kassler, 1928-1930 (photo J. Lewicki)

Wybrane realizacje międzywojennego Lwowa – studia przypadków

Pierwszą wielką inwestycją modernistyczną we Lwowie był Zakład Pensyjny Funkcjonariuszów przy ul. Na Bajkach 24/28a (ob. ul. Kijowska 24-28a), wzniesiony w latach 1926-1928 według projektu Witolda Minkiewicza. Była to planowa inicjatywa obywatelska, stanowiąca odpowiedź na brak mieszkań – największy problem tamtych czasów. W budynku wprowadzono wiele nowoczesnych udogodnień użytkowych, ale przede wszystkim dążono do maksymalnych oszczędności, tak by mieszkańcy płacili niskie czynsze. Jednym z aspektów tych oszczędności były gładko otynkowane i pomalowane elewacje, pozbawione elementów dekoracyjnych. Jedyne akcenty to uskokowe obramienie okien w strefie klatki schodowej oraz okładzina klinkierowa wokół wejść.

Wybitnym przykładem międzywojennego modernizmu we Lwowie jest kamienica Sprechera przy ul. Akademickiej 7 (ob. Szewczenki 7) autorstwa Ferdynanda Kasslera (il. 8). Budynek w stanie surowym ukończono pod koniec 1929, a cały gmach oddano do

użytku zimą 1930 roku. Zbiegło się to z odczuwalnym mocno we Lwowie kryzysem gospodarczym i spowodowało konieczność wprowadzenia szeregu oszczędności przy wykańczaniu budynku. Udało się wykonać trawertynową okładzinę parteru, kryształowe szyby witryn, ozdobną niklowaną i miedzianą stolarkę oraz uchwyty drzwi wykonane z kryształu górskiego. Natomiast pierwotnie zaplanowaną okładzinę z granitu zakopiańskiego zastąpiono jasnymi tynkami, a zamiast marmurowych okładzin na wyższych piętrach wykonano białe lastryko i położono płytki ceramiczne. Budynek był pierwszym tak nowoczesnym i jednocześnie luksusowo wykończonym gmachem we Lwowie na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych.

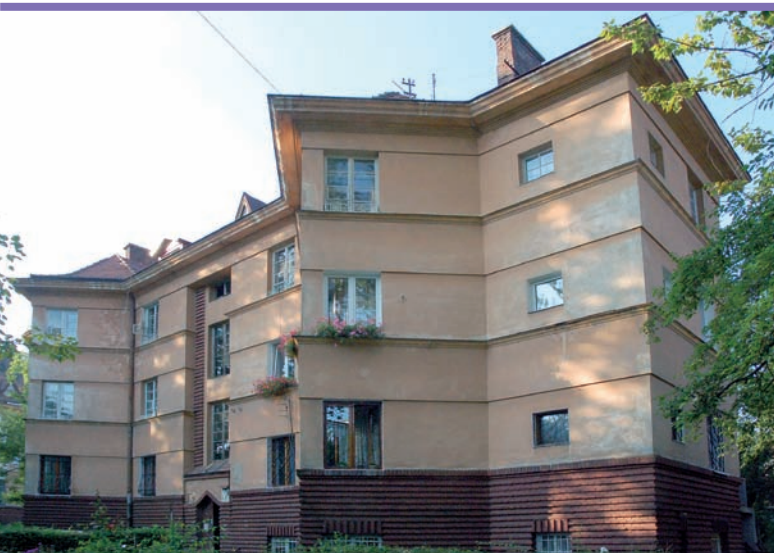
Jednym z pierwszych zespołów lwowskiej zabudowy spółdzielczej z lat 20 było Osiedle Spółdzielni „Własna Strzecha”, wzniesione w latach 1925-1931 według projektu Władysława Klimczaka¹⁸. Część osiedla stanowią domy jednorodzinne (ul. Własna Strzecha 1-25, ob. P. Mirnego) o tradycyjnej bryle nawiązującej do stylu dworkowego. Ich jasno otynkowane elewacje kontrastują z klinkierowymi cokołami. Natomiast druga część zespołu to domy dwupiętrowe (ul. Nad Jarem 1-7, 9 i 12, ob. Energetyczna, il. 9), z charakterystycznymi stromymi dachami i wysokimi cokołami z ceglanej okładziny wysuniętej co drugi rząd, co nadało im fakturalny charakter.

Najciekawszym przykładem modernistycznej architektury lwowskiej, w którym dominującą rolę wystroju zewnętrznego pełni cegła jest bez wątpienia Dom Związku Pracowników Gminnych Miasta Lwowa wraz z kinoteatrem „Światowid”. Wzniesiono go przy ulicy Kuszewicza 1 według projektu Tadeusza Wróbla i Leopolda Krasińskiego w latach 1932-1933 (il. 10). Masywna kubiczna bryła została wykończona w czerwonej cegle. Duża dbałość o detal ceglany i staranne spoinowanie, pozwala przypuszczać, że elewacji nie zamierzano tynkować. Elewacji nadano specyficzny fakturalny charakter poprzez wysuwanie niektórych cegieł, kształtując w ten sposób grę światła i cienia.

Również zespół mieszkaniowy zbudowany przy ulicy Kadeckiej 5 (ob. Bohaterów Majdanu) jest dobrym przykładem różnorodności wystroju elewacji modernistycznych Lwowa. Wzniesiono go w latach 1936-1937, według projektu Stefana Miczyńskiego, Jakuba Menkera, Antoniego Liśkiewicza i Hermana Wachmanna¹⁹. Na elewacjach poszczególnych budynków wprowadzono naprzemienne poziome pasy okien oraz imitujące okładziny kamienne pasy tynków oddzielające kondygnacje. Ściany pokryte zostały gładkimi tynkami, które miały imitować wydłużone płyty okładzin kamiennych. Strefa wejścia otrzymała akcent w postaci tynków fakturalnych i barwionych. W niektórych budynkach dodatkowo podkreślono pion klatki schodowej z linią okien (tzw. „termometry”), a w narożnikach szerokie, zaokrąglone balkony. W bocznych elewacjach znalazły się niewielkie okrągłe okna (bulaje). Dodatkowo pasy okienne otrzymały opaski z fakturowanego rapowanego tynku (drobne rowkowanie), który imituje kamień.

18. Lewicki J., *Architektura mieszkaniowa [w:] Lwów - miasto, architektura...*, op. cit., s. 111.

19. Ibidem

9. Lwów, Osiedle Spółdzielni „Własna Strzecha”, ul. Nad Jarem 1-7, 9 i 12, ob. Energetyczna, proj. Władysław Klimczak, 1925-1931 (fot. J. Lewicki)

9. Lviv, "Własna Strzecha" Housing Estate, 1-7, 9 and 12 Nad Jarem St., now Energetyczna design. Władysław Klimczak, 1925-1931 (photo J. Lewicki)

Jednym z najbardziej luksusowych domów lwowskich był dom PKO przy ul. Kochanowskiego 25/25a (ob. Kosti Lewickiego 25/25a), zaprojektowany przez Ferdynanda Kasslera w 1937 roku, a wzniesiony rok później²⁰. Był to wówczas reprezentacyjny i bogato wyposażony wolnostojący budynek, który wyróżniał się wielkim ryzalitem i starannie opracowanymi prostokątnymi płycinami na otynkowanych elewacjach. Podział kompozycyjny elewacji wyznaczają pionowe klatki schodowych, kontrastujące z liniami okien. Na bocznych ścianach rozmieszczone zostały masywne okrągłe bulaje. Pokrycie elewacji tynkiem szlachetnym, który imituje okładzinę z dużych płyt kamiennych, akcentowało kubiczną bryłę budynku. Kolorystyka jest monochromatyczna (kolor tynku), a akcenty uzyskano przez tynki fakturalne, jak np. daszek nad drzwiami wejściowymi, czy brzeg płyty balkonowej. Jedynie w strefie wejścia są niewielkie wstawki tynku o zielonkawym kolorze.

Wybitną realizacją jest również Gmach Izby Notarialnej przy ul. Romanowicza 6 (ob. Saksagonskiego 6), wzniesiony w latach 1937-1939 według projektu Zbigniew Wardzały (il. 11)²¹. Był on przeznaczony na kancelarie adwokackie, jak i na prywatne mieszkania adwokatów zaplanowane na górnych kondygnacjach. Budynek z założenia miał być ultra nowoczesny i luksusowo wykończony. Powstały trzy wersje projektowe i koncepcja jego wyglądu ulegała zmianom. Pierwotnie elewacja miała być bardziej ekspresyjna, dzięki większemu załamaniu ścian i zaokrąglonym szklanym ryzalitom witryn na parterze. Ostatecznie jednak bryłę budynku znacznie uproszczono. Wszystkie elementy dekoracyjne są bardzo subtelne, a głównym elementem kompozycyjnym jest bryła budynku, z licem fasady asymetrycznie wygiętym ku uskokowo cofającej się linii klatki schodowej. Elewacje pokryto gładko zatartymi tynkami, z dodatkiem irydującej w słońcu miki. Podziały tynku na prostokątne płyciny imitują okładzinę kamienną. Parter został cofnięty

10. Dom Związku Pracowników Gminnych Miasta Lwowa, ul. Kuszewicza 1, proj. Tadeusza Wróbla i Leopolda Krasieńskiego, 1932-1933. (fot. J. Lewicki)

10. House of the Union of Employees of the Lviv Municipality, 1 Kuszewicza St., design. Tadeusz Wróbel and Leopold Krasieński, 1932-1933 (photo J. Lewicki)

w stosunku do wyższych kondygnacji, od których został oddzielony pasem przypominającym fryz ozdobiony potrójnym rzędem okrągłych luksferów. Cokół i wąską boczną ścianę pokryto klinkierem.

Natomiast ciekawym przykładem bardzo tradycyjnej architektury jest Dom Lekarski wzniesiony w latach 1935-1936 z funduszy Izby Lekarskiej i Towarzystwa Lekarskiego przy ulicy Konopnickiej 3 (il. 12). Gmach zaprojektowali Tadeusz Wróbel i Leopold Krasieński. Najbardziej charakterystyczną częścią budynku była fasada z dwukondygnacyjną strefą cokołową i masywnymi pilastrami, akcentującymi górną część elewacji. Charakterystycznym elementem fasady były płyciny ozdobione sgraffittową dekoracją ze stylizowanym tekstem aforyzmu Hipokratesa „Vita brevis, ars longa, occasio praeceps, experimentum fallax, iudicium difficile” i symbolami sztuki lekarskiej.

Podsumowanie

Budowle modernizmu lwowskiego były znacznie skromniejsze i mniej awangardowe niż w te wznoszone w Europie Zachodniej, a w projektach wielu z nich można znaleźć czytelne odniesienia do tradycyjnych nurtów historyzmu. Nie powstawały budowle o formie, która by szokowała lub wywoływała kontrowersje. Były raczej maksymalnie uproszczone i z oszczędnym detalem. Wszystkie elementy składające się na kształt estetyczny całego budynku są dość niepozorne i w dodatku łatwo przekonać się, że zazwyczaj niezbyt wyszukane ani kosztowne.

Na wygląd wznoszonych budynków zasadniczy wpływ miał rodzaj zastosowanych materiałów budowlanych i wykończeniowych, które nadawały elewacji nowoczesność, fakturę oraz kolorystykę. Efekty barwne elewacji modernistycznych uzyskiwano poprzez zastosowanie określonych, zróżnicowanych materiałów budowlanych. Najbardziej popularne było połączenie dużych, gładkich, pomalowanych na jasny rozbielony kolor płaszczyzn ścian, z ciemnym cokołem obłożonym klinkierem lub cegłą. Zachowało się także wiele przykładów elewacji pokrytych wyprawami szlachet-

20. Ibidem, s. 94, 123-125.

21. Ibidem.

11. *Gmach Izby Notarialnej, ul. Romanowicza 6 (ob. Saksagonskiego), proj. Zbigniew Wardzała 1937-1939 (fot. M. Korpała)*

11. Building of the Notary Chamber, 6 Romanowicza St. (now Saksagonskiego), design. Zbigniew Wardzała 1937-1939 (photo M. Korpała)

nymi, imitującymi okładziny kamienne. Elementów dekoracyjnych wprowadzono niewiele i zwykle były dość proste, ograniczone do skontrastowanych kolorystycznie okładzin cokołowych, wypraw imitujących kamień w strefach wejścia, czy też okładzin tynkarskich, ceglanych lub klinkierowych w obramieniach okien klatek schodowych. Elementem ozdobnym mogły być także luksfery oraz sgrafitta, a także opaski lub gzymsy podkreślające architektoniczne podziały

12. *Izby Lekarskiej i Towarzystwa Lekarskiego, ul. Konopnickiej 3, proj. Tadeusz Wróbel i Leopold Karasiński, 1935-1936 (fot. J. Lewicki)*

12. Building of the Chamber of Physicians and the Medical Association, 3 Konopnickiej St., design. Tadeusz Wróbel and Leopold Karasiński, 1935-1936 (photo J. Lewicki)

na kondygnacje, poprzez rapowane i najczęściej także barwione w masie tynki imitujące płyty kamienne.

Do dziś zachowało się we Lwowie bardzo wiele domów mieszkalnych i gmachów publicznych z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Umożliwia to dalsze prowadzenie i rozszerzanie badań nad tym, w jaki sposób kształtowano architekturę oraz wystrój elewacji tych budynków.

Texture and colour schemes in the architecture of the 20-year interwar period in Lviv

Summary

The aesthetics of modernism in Lviv was influenced by local conditions. Because of the dynamic development of the city, the need to build affordable housing, and the economic crisis in the early 1930s, elevation décor was largely dictated by economic factors. Elevation décor in Lviv was much more modest and less avant-garde than in Western Europe. The solutions applied were as frugal as possible. Plastering of elevations was not only of aesthetic significance, but it also increased the value of a building while lowering the cost of its maintenance.

In Lviv smooth elevations were applied, painted or plastered in light colours, with decorative highlights obtained by varying surfaces and offsets. Lime-ce-

ment plasters were commonly used. New technologies were also introduced – silicate plasters and refined plasters with admixture of stone materials (powders, grit), which added colour and texture. Smooth and textured plasterwork was combined with materials of varying colours and texture such as glass, clinker and stone. Clinker or brick were used to line base courses, while coloured or textured imitations of stone lined the portals and frames within the entrance zone. Refined plaster, brick or clinker lining as well as decorative elements were used in the stairwells. Architectonic division was highlighted by means of coloured and rendered plasterwork.